

Majoros István

A szovjet kérdés a két háború közötti francia diplomáciában

Az első világháború alapvető változást hozott Franciaország szövetségi rendszerében, hiszen szétesett a hármas antant és francia-orosz szövetség. Ez utóbbival megszűnt az *alliance de revers*, a Németországot és partnereit ellensúlyozó szövetség. Párizsnak azonban az első világháborút követően is szüksége lett volna Oroszországra, hiszen a német kérdés Berlin veresége ellenére is meghatározó maradt a nagyhatalmi politikában. Kiderült azonban, hogy az 1917 végén hatalomra került bolsevikokkal nem lehet se együttműködni, se a hatalmukat megdönteni. Párizs ezért egy új kelet-európai politika kialakítására kényszerült, hogy egyszerre ellensúlyozhassa Berlint és Moszkvát. A húszas években az új közép- és kelet-európai államokból kialakított szövetségi rendszere azonban erre nem volt képes, ezért a francia diplomácia az ország biztonsága érdekében többféle módszerrel (hagyományos szövetségi kapcsolatok, kollektív biztonság, stb.) próbálkozott, s ezek keretében a szovjet kérdés se került le a napirendről. A Moszkvával való együttműködés első és legfontosabb feltétele az elismerés volt, amelyre azonban a polgárháborút követően még éveket kellett várni.

A francia külpolitikában változást ezen a téren a baloldali kartel 1924. májusi győzelme hozott. A népek közti szolidaritás elvére alapozva a Herriot-kormány 1924. október 28-án ismerte el a Szovjetuniót. Ennek a lépésnek a kezdetei 1922-re nyúlnak vissza, amikor Herriot, mint a radikális párt elnöke ellátogatott a Szovjetunióba, s azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy egy 200 milliós népet nem lehet a *cordon sanitaire* mögé zárni. S ha ez az ország ismét helyet kap a népek szövetségében, akkor Herriot szerint elkezdődhet Moszkvával egy olyan párbeszéd, amely a szovjet rezsimet a liberális demokrácia irányába viszi.¹ Az elismerést a nagykövetek cseréje követte, s Franciaországot Jean Herbette képviselte Moszkvában, míg a Szovjetunió Kraszint küldte Párizsba. Herbette kinevezése meglepetést keltett, mivel 1900 és 1939 között François-Poncet mellett az egyetlen nem hivatásos diplomata volt, s nem tartozott az adminisztrációhoz sem. Herbette újságíróként a Szovjetunió elismeréséért harcolt a *Temps* hasábjain, így támogatva Herriot politikáját. Kinevezése azért is érdekes, mert 46 évével a legfiatalabb diplomaták közé tartozott.² „*Ne hallgassunk azokra, akik azt tanácsolják, hogy ne tudjunk Oroszországról, s bojkottáljuk Németországot csak azért, mert az angol konzervatívok épp most nyertek választást.*”³ - írta az új nagykövet a *L'Information* 1924. november 7-i számában. S

¹ BECKER, Jean-Jacques - BERSTEIN, Serge: *Victoire et frustration 1914-1929*, Nouvelle histoire de la France contemporaine 12. Seuil, Paris 1990. 252-253.

² DENÉCHÈRE, Yves: *Jean Herbette (1878-1960). Journaliste et ambassadeur*, Direction des Archives, Ministères des Affaires étrangères, Paris 2003. Éditeur: Peter Lang. Presses Interuniversitaires Européennes, Bruxelles 2003. 104-105.

³ Uo. 106.

ezek az elvek pontosan ugyanazok voltak, melyeket Herriot is vallott a Szovjetunióról, a németekről vagy az angolokról, s abban is egyetértettek, hogy amennyiben nem ismerik el hivatalosan Moszkvát, egyedül maradnak ebben a játszmában.⁴ S a számok Herbetten igazolták, mivel 1922-ben Franciaország csak 5%-át adta az orosz importnak, míg Nagy-Britannia részesedése 17%, az USA-é 28%, s Németországé 32% volt. A Moszkvával való hivatalos kapcsolatfelvételt illetően azonban az érdekek megoszlottak. A Schneider-Creusot számára fontosabb volt a kisantant és Lengyelország, mert itt el tudta adni fegyvereit, míg Oroszország nem vásárolt ágyút. A közvetett kapcsolatokban viszont érdekelt volt. A Loucheur-csoport már közvetlen kapcsolatokat akart, s hozzá hasonlóan a Szovjetunió elismerésében volt érdekelt Marseille, Lyon és Le Havre is. A pénzvilágot megosztotta a kérdés. A Banque de Paris et des Pays-Bas, a Banque de l'Union Parisienne elleneztek a lépést, a Crédit Lyonnais számára közömbös volt, míg a kis bankok egyértelműen támogatták. Herriotnak sem voltak illúziói az elismerést illetően, s nem várt azonnali eredményeket. De meggyőződése volt, hogy szükség van Franciaország jelenlétére is, ha a legkisebb változást el akarják érni a Szovjetunióban.⁵ Az elismerés nem jelentette azt, hogy a két ország közti vitás kérdések ezzel megoldódnak. Létrehoztak ezért egy francia-orosz vegyes bizottságot, amely 1925 elején kezdte el a munkát. A legérzékenyebb pont az adósságok kérdése volt. Abban a felek egyetértettek, hogy a háború alatti adósságokkal nem foglalkoznak, mert Oroszország azt a vérével fizette meg. Ami a háború előttieket illeti, a szovjet fél össze akarta kapcsolni egy 225 millió dolláros hitelfelvétellel, amibe a franciák nem egyeztek bele. Sztálin 1926-ban aztán egész nyersen értésükre adta: „Ha Önök adnak hitelt, akkor kapnak tőlünk valamit a háború előtti adósságból. Ha semmit nem adnak, semmit sem kapnak. Ez azt jelenti, hogy eloben elismerjük a háború előtti adósságot? Egyáltalán nem. Egész egyszerűen arról van szó, hogy miközben érvényben marad a cári adósságok megszüntetéséről szóló híres dekrétum, gyakorlati megfontolásból mégis beleegyezünk abba, hogy valamit kifizetünk ezekből az adósságokból, ha Önök cserébe megadják a nekünk szükséges hiteleket.”⁶ Egy tervezet azért megszületett 1926 nyarán Monzie szenátor és a párizsi nagyköveti poszton a Kraszint felváltó Rakovszki között, melyben különválasztották az adósságokat és a hitelkérelmet. A Poincaré-kormány megalakulásával 1926 augusztusában aztán a Monzie-Rakovszki tervezet érvényét veszítette, a francia-szovjet kapcsolatokat pedig még évekig az elhidegülés és a távolságtartás jellemezte. Ehhez hozzájárult 1927-ben egy politikai, diplomáciai incidens is. Rakovszki a párt központi bizottsági tagja minőségében aláírt egy felhívást, amely arra szólította fel a kapitalista országok munkásait, hogy kormányaik megdöntésén munkál-

⁴ Nagy-Britannia 1924. február 2-án ismerte el a Szovjetuniót, Olaszország február 8-án. Február 13-án Norvégia következett, február 25-én Ausztria, Görögország március 8-án, Svédország március 15-én, Dánia június 18-án.

⁵ HOGENHUIS-SÉLIVERSTOFF, Anne: *Les relations franco - soviétiques 1917 - 1924*, Publications de la Sorbonne Série Internationale 17. Paris 1981. 264-267.

⁶ MOURIN, Maxime: *Les relations franco-soviétiques 1917 - 1967*, Payot, Paris 1967. 161-162.

kodjanak, fegyveres konfliktus esetén pedig szorgalmazták a katonák átállítását a Vörös Hadseregbe. Herbette tiltakozott, a francia sajtó szovjetellenes kampányba kezdett. Egy másik esemény sem erősítette a kapcsolatokat. 1930 októberében a szovjet dömping idején a Tardieu kormány dömpingellenes dekrétumot adott ki. A szovjet kormány válaszul törölte a már megkötött szerződéseket, s a folyamatban levő tárgyalásokat felfüggesztették. Sztálin pedig Franciaországot a legagresszívebb és legmilitaristább országnak nyilvánította.⁷

Bár a francia-szovjet kapcsolatok korántsem Herriot reményei szerint alakultak, az elismerés és a nagykövetek cseréje megvalósult, s a változás ettől kezdve idő és helyzet kérdése volt. A szovjet szál azonban közvetetten is jelen volt a francia diplomáciában, mivel kapcsolódott a leszerelés kérdéséhez, Németországhoz és Közép-Európához.

A leszereléssel kapcsolatban számos nézeteltérés volt a nagyhatalmak között, mivel Anglia s az USA a tengerek ellenőrzését felosztották egymás között, a leszerelést pedig elsősorban a szárazföldi hadseregekre vonatkoztatták. Párizsban viszont az volt a véleménye, hogy leszerelésről addig nem lehet szó, amíg saját biztonsága nincs garantálva. Ezt annál is inkább indokoltnak tartotta, mert mindenki tudta, hogy a németek titokban fegyverkeznek.⁸

1925-1926-ban Németország 100 ezer fős hadseregére háromszor annyit költött, mint az a Franciaország, amelyik Szíriában és Marokkóban éppen ekkor katonai hadműveletekben vett részt. 1926 decemberében Scheidemann a Reischtagban felfedte a valóságot a német leszereléssel kapcsolatban. Kiemelte, hogy a Reichswehr állam az államban, az aktív és az egykori német tiszteket a nagyipar támogatja, Oroszországban pedig hadiüzemeket létesítettek, s erre évente 70 millió márkát költenek.⁹ A német-szovjet együttműködéssel a francia diplomáciai jelentések is foglalkoztak. A rapallói egyezményt követő intenzívebb kapcsolat politikai, gazdasági és katonai előnyöket kínált Németországnak. Politikailag Berlin állandósította a bolsevik veszélyt Lengyelországra, az orosz erőforrások kimeríthetetlennek tűntek, katonai téren pedig ki lehetett játszani a békeszerződés tiltó rendelkezéseit. Ezen kívül a Vörös Hadseregből fenyegető eszközt lehetett csinálni egy európai konfliktus esetén. Stresemann politikájában a szovjet kapcsolat ugyanazt szolgálta, mint a nyugatiakkal való békülékenység: Németország megerősítését, a versailles-i akadályok eltüntetését, majd a Rajna-vidék evakuálásának elérését.¹⁰ Egy 1930. októberi jelentésben azt olvashatjuk, hogy a szamarai kormányzásban még 1924-ben gázgyárat épí-

⁷ FISCHER, Louis: *The Soviets in World Affairs. A History of the Relations between the Soviet Union and the Rest of the World 1917-1929*, Random House (originally published in 1930 in London by Jonathan Cape), New York 1960. 449-453. MOURIN: 163-167.

⁸ BORNE, Dominique-DUBIEF, Henri: *La crise des années 30, 1929-1938*, Seuil, Paris 1989. 47. DUROSELLE, Jean Baptiste: *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz, Paris 1985.145-147. CAMERON, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas, Budapest, 1994. 422.

⁹ PAOLI, François-André (colonel breveté): *L'Armée française de 1919 à 1939. Le Temps des compromis*, Ministère des Armées, État-Major de l'Armée de Terre, Service Historique, 1974. 26-27.

¹⁰ Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT), Paris - Vincennes, 7N3131 doss. 1. *Relations germano-russes*. 15 novembre 1930.

tettek, Moszkvától délkeletre pedig egy hatalmas gyakorlóteret.¹¹ Arról is kapunk információt, hogy elsősorban pilóták és a tengeralattjárókon szolgáló tisztek mennek a Szovjetunióba, ahol legalább 4 ezer német mérnök dolgozik.¹² Hitler hatalomra jutását követően von Seeckt tábornok fontosnak tartotta, hogy Berlin szorosan együttműködjön a Szovjetunióval, mert így biztosítható a német hadsereg háta egy Franciaországgal való konfliktus esetén. Seeckt ugyanis agrémnek tartott egy francia-német együttműködési politikát.¹³ Egy néhány nappal későbbi vezérkari jelentés már feszültséget jelzett a német-szovjet kapcsolatokban. 1931-től gazdasági téren nehézségek léptek fel, mivel Moszkva már nem tudott könnyen hitelhez jutni Berlinben. A szovjet paktum politika Lengyelországgal, Franciaországgal bizonyos nyugtalanságot okozott a német vezetésben. Moszkvában viszont rossz néven vették a német kommunisták és a zsidók elleni fellépést. S az is rontotta a kapcsolatokat, hogy a hitleri rezsim megsokszorozta provokációit a Szovjetunió ellen.¹⁴

A harmincas évek elejétől, ahogy romlott a francia-német és a szovjet-német viszony, úgy erősödött a közeledés Párizs és Moszkva között. 1931-től mindkét országban a másíkról alkotott kép pozitív irányban kezdett változni. A francia sajtó szerint Sztálin vaskézze stabilizálta a rezsimet, az ötéves terv elindította az iparosítás folyamatát. A szovjet politikában a váltást pedig az ösztönözte, hogy az ötéves tervhez a kapitalista világ támogatására is szükség volt. 1932-ben aztán a két ország egyezményt kötött arról, hogy lemondanak az erőszakról. Barthou, aki 1934 februárjától irányította a külügyeket, elhatározta, hogy továbblép, szövetséget köt a Szovjetunióval, s megvalósítja a keleti Locarno tervet. Ez utóbbi azt jelentette volna, hogy a kelet-európai államok kölcsönösen garantálják egymás határait. Németország és Lengyelország azonban ellenezte a Szovjetunió bevonását. Az erőfeszítések ellenére csak annyit sikerült elérni, hogy 1934 szeptemberében a Szovjetuniót felvették a Népszövetségbe. Az október 9-i Marseille-ben elkövetett halálos merénylet Barthou ellen megakadályozta a terv megvalósítását. A Barthou-t követő Laval a kis lépések politikáját folytatta. Közeledett Olaszországhoz. Az etiópiai háború miatt azonban a Párizs-Róma kapcsolat megromlott. 1935. május 2-án pedig megállapodást kötött a Szovjetunióval, amely gyakorlatilag egy konzultatív paktum volt, katonai szerződés nélkül. 1892 tehát nem ismétlődött meg, s a Barthou által elképzelt nagy szövetségest nem sikerült megtalálni.¹⁵

¹¹ SHAT 7N3131 doss. 1. 16 octobre 1930.

¹² Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris, (MAE) Europe 1918-1940. URSS vol. 984. Paris, 30 janvier 1931. *Notice sur l'activité de l'Allemagne en Russie soviétique.*

¹³ MAE Europe 1918-1940. URSS vol. 985. N° 320. ff. 157-166. Berlin, 5 avril 1933. François-Poncet jelentése Paul-Boncournak.

¹⁴ SHAT 7N3143 *L'Union Soviétique et l'Allemagne hitlérienne.* 8 avril 1933.

¹⁵ SCOTT, William E.: *Le pacte franco-soviétique. Alliance contre Hitler*, Payot, Paris 1965. 13. 17. ORMOS Mária: *Merénylet Marseilles-ben*, Kossuth, Budapest 1984. 103-104. ÁDÁM Magda: *A kis-antant (1920-1938)*, Kossuth, Budapest 1981. 171-176. DUROSELLE (1985): 183-184. BORNE-DUBIEF: 51-54.

A szovjet politikában a francia lépést Prága követte azzal, hogy 1935. május 16-án aláírták a csehszlovák-szovjet egyezményt, melyben a felek kölcsönösen segítséget ígértek egymásnak. Moszkva azonban ezt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a megtámadott félnek Franciaország is segítséget adjon. Ez a feltétel aztán 1938-ban, a csehszlovák válság idején élesben jelentkezett és egy sajátos dilemmát is okozott Párizsnak: Moszkva segítőpartner vagy inkább veszélyt jelent Közép-Európa biztonságára.¹⁶

A francia André Odeuté, az első világháború önkéntese, 1938. április 14-én publikált tizennégy oldalas füzetecskéjében¹⁷ – *Egy csepp francia vért sem a csehéért* – arra szólít fel, hogy Franciaország ne adjon katonai támogatást Prágának, mert teljesen téves az a jelszó, hogy be kell tartani a kötelezettségeket.¹⁸ Párizs presztízse és befolyása ráadásul Csehszlovákiában a nullával egyenlő, Moszkvának pedig szerinte nincs más célja Európában, mint meghirdetni a szociális és forradalmi háborút. A Szlovák Tanács¹⁹ által összeállított könyvecske ugyancsak a szovjet veszélyről ír.²⁰

Az indító tanulmány - Jehlička, a Szlovák Tanács elnöke, Dvorčák, alelnök és Unger titkár aláírásával - az az emlékirat, amelyet 1936. január 20-án nyújtottak be a Népszövetségnek, hogy felhívják a figyelmet a szlovákiai szovjet légibázisokra, melyeket Kárpátalján és Szlovákiában építenek a Vörös Hadsereg számára. Az emlékirat a cseh és a szovjet hadsereg szoros kapcsolatát tényekkel igazolja. 1935. április 8-án szovjet repülőbizottság érkezett Prágába Lavrov vezetésével, hogy a cseh repülőipart tanulmányozzák. Május 6-án egy cseh bizottság vizsgozta ezt, hogy előkészítse a Prága-Kijev vonal megnyitását. Május 30 - június 5 között cseh repülőraj érkezett Moszkvába Románián át. A tárgyalásokon szó volt a műszaki innovációkat érintő együttműködésről, a Prága-Kijev vonal katonai hasznosításáról, s arról, hogy a cseh repülőtereket átengedik a Szovjetuniónak. Július elején 4 szovjet vezérkari tiszt érkezett Szlovákiába, s Bratislava környékén megtekintette az erődítményeket. Katonai bizottság is jött, s Pilzenben a mechanikus vontatású nehéztüzérség ügyében tárgyaltak. Augusztus 13-23 között Sapornyikov, a szovjet vezérkar volt főnöke, a katonai akadémia parancsnoka egy delegáció élén részt vett a cseh hadgyakorlaton. Szeptember 5-27 között viszont a cseh vezérkari főnök vett részt a Kijev környéki orosz manőveren. Október 5-13 között szovjet újságírók két hetes utazást tettek Csehszlovákiában, s a cseh

¹⁶ A tanulmány hátralevő része egy rövidebb változatban, francia nyelven már megjelent: MAJOROS István: *Remarques sur la menace soviétique en Europe centrale dans les années 1930*, Őt Kontinens, Budapest 2006. 47-53.

¹⁷ ODEUTÉ, André: *Pas une goutte de sang français pour les Tchèques*, 1938.

¹⁸ Emlékirataiban Bonnet is foglalkozik azzal, hogy a locarnói egyezmények valóban összekötik a két országot, de katonai egyezmény nincs. BONNET, Georges: *Le Quai d'Orsay sous trois républiques*, Fayard, Paris 1961.: 190-191.

¹⁹ A Tanácsot 1933. július 10-én hozták létre Genfben azzal a céllal, hogy a Népszövetséget és az európai közvéleményt tudósítsa a szlovákok helyzetéről Csehszlovákiában.

²⁰ *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936.

kormány is fogadta őket. 1935 őszétől a cseh tisztek rendszeresen ellátogattak a Szovjetunióba, hogy szorosabb kapcsolatba kerüljenek a Vörös Hadsereggel. 1936 februárjában Buharin, az Izvesztyija főszerkesztője érkezett Prágába. 1936. március 26-án a cseh hatóságok 200 lengyel családot távolítottak el Uzsgorod és Munkács környékéről, különösebb indíték nélkül, így a tanulmány feltételezi, hogy mindez egy készülő repülőtérről van összefüggésben. Ugyancsak március végén a Bratislavai Egyetem folklór tanszékére meghívták az orosz bolsevik Bogatirevet, s emiatt a szlovákok tiltakoztak, tartva attól, hogy nem folklór kutatásokat fog végezni, hanem a bolsevik fertőzést terjeszti. 1936. február-márciusban szovjetek vettek részt a szlovákiai repülőtéri rekonstrukcióban. A tanulmány azt is megjegyzi, hogy Csehszlovákiában már szovjet katonaság is található, főleg Trencsény és Pistani repülőtere közelében. Szlovákia a csehek kezében a Vörös Hadsereg és a bolsevizmus európai bejárata lett, s ezt Ripka, a kor neves publicistája, kijelentésére alapozzák, aki a Csehszlovákiába ellátogatott szovjet újságíróktól így búcsúzott: „Biztosíthatjuk Önöket, hogy a bolsevikellenes rezsimektől körülvevett Csehszlovákia ezentúl a szovjetek bejárati kapuja lesz Nyugat- és Közép-Európa felé”.²¹

Az emlékirat lord Rothermere-re is hivatkozik, aki szerint az ország már igazi puskaporos hordó. A brosúra hátralevő részében különböző országok katonáinak, publicistáinak, politikusainak a véleménye olvasható, amelyek alátámasztják az aláírók mondanóját. A bécsi Alfred Krauss, lovas tábornok szerint²² a Csehszlovákiával kötött szövetség repülőbázisokat biztosít a szovjeteknek Szlovákiában, s már hét helyet jelöltek ki erre a célra. Hozzáteszi, hogy a francia-csehszlovák-orosz szövetség az orosz repülőbázisokkal közvetlen veszélyt jelentenek az európai békére, s direkt módon fenyegetik Lengyelországot, Romániát, Magyarországot, Ausztriát, Olaszországot, Svájcot, s Németországot. S ez nem csupán a háborút, hanem a kommunista forradalmat is jelenti. Ferrario tábornok arról ír, hogy a csehek azért tették az orosz katonai repülőtereket Szlovákiába, mert háború esetén a szlovák területeket éri a kár.²³ Egy név nélküli, feltehetően német katonai szakértő – a keltezés helye München – azt fejtegeti, hogy az orosz bombázók hatósugara nem haladja meg a 800-1.000 km-t. Így ha orosz területről indulnak, Berlint csak óriás gépekkel tudják elérni, s ennél távolabbi terület már nem jöhet szóba. Oroszország ezért kényszerül előretolni légibázisait Szlovákiába.²⁴ A magyar Nyíry László, nyugdíjas vezérkari ezredestől az olvasható, hogy a légibázisokat Munkács, Ungvár, Eperjes, Kassa, Zsolna, Pozsony, s esetleg Szob közelébe helyezik, ez pedig azt jelenti, hogy először Magyarországra jelentenek

²¹ *L'Europe menacée*: 7.

²² KRAUSS, Alfred: *L'Europe menacée par le bolchevisme*, IN: *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936. 13.

²³ FERRARIO, Carlo Antonio: *Déclarations au sujet des camps d'aviation militaires russes érigés en Slovaquie*, IN: *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936. 15.

²⁴ *La Slovaquie, base des opérations aériennes russes*, IN: *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936. 16.

veszélyt, majd Berlinre,²⁵ Varsóra, Bécsre és Szófiára. A közepes bombázók hatótávolsága ugyanis 3.000 km, így ezek a gépek 1.500 km sugarú körben mozoghatnak.²⁶ Az ugyancsak magyar Szárazajta, nyugdíjas vezérkari ezredes arra is felhívja a figyelmet, hogy Szlovákiából a szovjetek Máltát és Ciprust könnyebben elérik, mint Londonból az angolok.²⁷

Ezt a könyvecskét azért mutattuk be röviden, mert felvetődik az a kérdés, hogy a szovjet veszélyre való hivatkozás – ráadásul az egyik szerző Franciaországot is fenyegető tényezőként említi – szerepet játszott-e Párizs Csehszlovákiával szembeni magatartásában. S egyáltalán beszélhetünk-e szovjet veszélyről a harmincas évek végén, vagy „*csupán*” arról van szó, hogy a Szlovák Tanács fenyegetéssé nagyította a csehszlovák-szovjet kapcsolatokat egy önálló Szlovák állam megteremtése érdekében, amelyet aztán a berlini propaganda felhasznált Prága ellen? A kérdés azért is jogos, mert a szovjet légierő 1938-ban nem avatkozott be Csehszlovákia védelmében.

Elméletileg a szovjet veszély igazolható, hiszen a bolsevikok hatalomra kerülésével Oroszországban megváltozott a nemzetközi kapcsolatok természete: a homogén rendszer heterogénné vált, azzal a következménnyel, hogy a Nyugat meg akarta dönteni a szovjet rendszert, míg Moszkva a világforradalom segítségével a szovjet rendszert akarta elterjeszteni. S ez akkor is igaz, ha a húszas évek elejétől a Szovjetunió visszatért a hagyományos diplomáciához. A Komintern segítségével ugyanakkor Moszkva ellenőrizte a kommunista pártokat, s a végső cél az volt, hogy destabilizálják, majd megdöntsék azokat a kormányokat, melyekkel a Szovjetunió normalizálta kapcsolatait. E kettősséget a szovjet diplomácia tagadta, mondván, hogy a Komintern nem függ a szovjet kormánytól. Tegyük azért hozzá, hogy a húszas évek végétől a Komintern vezetésében Sztálin emberei játszottak meghatározó szerepet.²⁸ De nézzük tovább a dokumentumokat.

A francia vezérkar 1933-as elemzése a Szovjetunióról még azt állapította meg, hogy belpolitikai problémák miatt nem igen táplálhat agresszív terveket.²⁹ Négy évvel később a Vörös Hadsereg egyik főtisztjével folytatott beszél-

²⁵ A német főváros Prágából 37 perc alatt érhető el.

²⁶ NYIRY, Ladislav: *Le plus grand danger de la Hongrie et de l'Europe centrale: la base d'avion russe dans l'ancienne Hongrie du Nord*, IN: *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936. 29-30.

²⁷ SZARAZAJTA, Coloman Incze de: *L'Ours russe dans le bassin danubien sans défense. Comment fut introduit le danger de guerre dans le coeur de l'Europe Centrale? Construction des ports aériens russes en Tchécoslovaquie*, IN: *L'Europe menacée. L'Armée soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé*, Genève 1936. 27-30.

²⁸ WERTH, Nicolas: *Histoire de l'Union soviétique. De l'empire russe à la Communauté des États indépendants 1900-1991*, P.U.F. Paris 1992. 279-280.

²⁹ SHAT 7N3107 c/14. d/1. 26 janvier 1933. A húszas évek végén több dokumentum is intenzív katonai előkészületeket jelez a Szovjetunióval kapcsolatban. De mindjárt hozzátesszük, hogy az európai nagyhatalmak nem tartanak egy közeli szovjet agressziótól. MAE Europe 1918-1940. URSS vol. 144. N° 819. ff. 14-15. A francia külügy jelentése a hadügynek. 1928. április 19. MAE Europe 1918-1940. URSS vol. 145. N° 294. f.15. Varsó, 1928. július 19. Patek moszkvai látogatását követően jelenti ki, hogy nem tapasztalt semmit, ami háborús szándékokra utalt volna Moszkvában.

getésre alapozott jelentés már megállapítja, hogy 1934 óta a szovjet vezetés meg van győződve egy Németországgal való háború elkerülhetetlenségéről.³⁰ Ez esetben a litvániai és a csehszlovák folyosót használná a Németország elleni felvonuláshoz. A csehszlovák folyosó azonban feltételezi a romániai átvonulást. A főparancsnokság azonban a hadműveletet akkor is kész végrehajtani, ha az áthaladásról nem jön létre megállapodás. A dokumentum Vorosilov kijelentésére is hivatkozik, amely szerint a Szovjetunió háború esetén úgy védené meg magát, hogy az ellenfelet a saját területén veri meg. Ez pedig a szovjet vezérkarnak azt a szándékát jelzi, miszerint a Szovjetunió a határain kívül szándékozik offenzívát folytatni. Egy júliusi jelentés³¹ azt hangsúlyozza, hogy 1936 végén a Szovjetunióval szembeni bizalmatlanság növekedett Közép-Európában a spanyolországi események s a népfront franciaországi győzelme miatt. A román és a jugoszláv kormány ezért tartózkodóbb lett Moszkvával szemben. Lengyel és román katonai vezetők pedig állítólag arról tárgyaltak Bukarestben, hogy olyan lengyel-román katonai egyezmény jöjjön létre, amellyel megakadályozható a Szovjetunió kelet-európai behatolása.

Az idézett dokumentumok természetesen nem perdöntőek, mert ami az utóbbi példát illeti, másodkézből származik, s maga a jelentéstevő is ráírta, hogy fenntartással kezelendő. A szovjet veszélyre vonatkozó forrásaink egyébként levéltári vizsgálódásaink melléktermékei. Ezt a kérdést azért vetjük fel mégis, mert a szakirodalom általában német propagandafogásként említi. Másrészt a Szlovák Tanács emlékiratában jelzettek, miszerint Szlovákiában szovjet légi bázisok találhatóak, a rendelkezésünkre álló francia dokumentumokban is megjelennek. Számunkra a kérdés akkor lett izgalmasabb, amikor kezünkbe vettük Tilkovszky Loránt könyvét, amely a budapesti osztrák követség jelentéseit mutatja be az 1930-as években, ahol több utalás olvasható a szovjet veszélyre vonatkozóan. 1936. április 28-i jelentésében Neustädter osztrák követ Apor báró észrevételét közli, miszerint a lengyelek úgy látják, hogy Csehszlovákia a Szovjetunióhoz közeledik, mert a Rajna-vidéki események miatt a francia segítséget már nem tartják elegendőnek. Június közepén az osztrák katonai attasé Hennyey Gusztáv vezérkari ezredessel, a honvéd hírszolgálat főnökével beszélgetett, aki szerint Csehszlovákia Oroszország karjaiba került. Megemlíti, hogy a csehszlovák csapatelhelyezések súlypontja Berlin felé irányul, míg a Kárpátok vidékén kevés a katonaság, feltehetően azért, mert orosz megszállással számolnak. Ehhez kapcsolódik az, hogy Ungváron egy tábornok létesítenek, ahol az osztrák, német és magyar menekülteket majd kommunista iskoláztatásban részesítik az oroszok. Szó van a jelentésekben arról is, hogy Magyarországon tartanak a francia népfrontkormány megalakulása után a további balratolódástól. Mindez a spanyol polgárháború kitörésével együtt Európa bolsevizálódásának veszélyét vetíti előre. Az osztrák követ idézi még a *Magyarság* című lap 1936. június 19-i vezércikkét, amely azt fej-

³⁰ SHAT 7N3130 dos/2. Renseignements. Des intentions du Haut-Commandement soviétique en cas de guerre. De seconde main – sous réserves. 23 février 1937.

³¹ SHAT 7N3006 1er juillet 1937.

tegeti, hogy Németországnak meg kell támadnia Csehszlovákiát, hogy megelőzőn egy cseh-orosz felvonulást.³² A Tilkovszky által idézett példák elsősorban a magyarországi véleményeket, hangulatot idézik az osztrák követ szemüvegén át. S ezzel kapcsolatban akár azt is mondhatjuk, hogy a magyar politikai vezetés vesztélyérzete lehet, hogy a német propaganda hatására erősödött fel. Nézzük meg ezért a kutatásaink során a csehszlovákiai szovjet befolyásra vonatkozó, s rendelkezésünkre álló dokumentumokat.

A húszas évek elejétől több-kevesebb gyakorisággal bukkannak elő a bolsevik propagandára vonatkozó dokumentumok. A francia vezérkar 1921-es elemzése Spanyolországot, Jugoszláviát és Romániát említi olyan országgént, ahol a bolsevik propaganda veszélye komolyan jelenik meg.³³ A spanyolországi propagandát úgy tűnik Berlinből is támogatják azért, hogy nyugtalanítsák Franciaországot, s rátehelessék a kezüket a spanyol bányászati erőforrásokra. A romániai kommunista csoportok Odesszával tartanak kapcsolatot, s tevékenységük különösen Besszarábiában erős. A dokumentum szerint a propagandatevékenység Németországban, Hollandiában, Magyarországon és Csehszlovákiában visszaszorulóban van. Couget prágai francia követ jelentése³⁴ is megerősíti, hogy Csehszlovákiában a kommunizmus valóban visszaszorulóban van, s Moszkva is csökkenti a propaganda költségeket ebben az országban, de még így is Prága az egyik legjelentősebb központ Közép-Európában. Ennek az a magyarázata, hogy Moszkva a kereskedelmi kapcsolatok erősítésre törekedett. Couget a végén megjegyzi, hogy Prága azok közé a városok közé tartozik, ahol a legkönnyebben lehet tanulmányozni az orosz probléma különféle árnyalatait. Az orosz kémkedés közép-európai központja azonban, tudjuk meg egy másik dokumentumból, Bécs volt, legalábbis a húszas évek elején. Innen szervezték meg a Romániára, Csehszlovákiára és Jugoszláviára vonatkozó kémtevékenységet.³⁵ A szovjet befolyásra Közép-Európában és Csehszlovákiában a harmincas években már több dokumentumot találunk. François-Poncet 1935. júliusi jelentésében³⁶ arról tudósít, hogy a berlini politikai vezetés szerint Csehszlovákia Oroszország repülőgép-anyahajója lett. S azt is hozzáteszik, hogy Prága eladta magát az oroszoknak, így Berlin szerint ettől az országtól semmi jót nem lehet várni. A nagykövet a Jehlička által már említett szovjet katonai küldöttség 1935. augusztusi látogatásával³⁷ kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy a Wilhelmstrasse a csehszlovák-szovjet közeledésben Németország bekerítésére írá-

³² TILKOVSZKY Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933-1938. évi politikai jelentéseiben*, Paulus-Publishing Bt, Budapest 2002. 143-151.

³³ SHAT 7N3130 Paris, août 1921. *Intensification de la propagande bolchévique*. A moszkvai propaganda főnökei Európára és Amerikára: Sadoul; a Közel-Keletre: Eliava; Indiára: Sztálin; a Távol-Keletre: Buharin.

³⁴ MAE Europe 1918-1940. Tchecoslovaquie vol. 63. N° 28. ff. 147-153. Prague, 15 février 1922.

³⁵ A bécsi kémközpontot a szovjet követség katonai attaséi támogatták. A környező országokba irányuló munka megszervezésével Zsoldos Péter, Martin Péter és Lengyel Béla volt megbízva. MAE Europe 1918-1940. Russie vol. 56. N° 159/8. SCR-2/11. f. 50. 1922. december 18. Komoly forrásból származó információ.

³⁶ MAE Europe 1918-1940. Tchecoslovaquie vol. 113. f. 35. N° 1727. Berlin, 1935. július 5.

³⁷ MAE Europe 1918-1940. URSS vol. 980. ff. 1-6. N° 1213. Berlin, 1935. augusztus 21.

nyuló politikát lát. A lengyel és a francia katonai hírszerzés vezetőinek 1936. májusi találkozájáról készült beszámolóban arról olvashatunk, hogy az orosz propaganda a balti államokba, Romániába és főleg Csehszlovákiába akar behatolni.³⁸ A vezérkari információk között találjuk az *Insbrucker Nachrichten* július 24-i számának hírért, amely szerint 1936 tavaszán állandó légi összeköttetés létesült Kijev és Ungvár között, s ez heti három járatot jelent. A lap megjegyzi, hogy konfliktus esetén Szlovákiát az oroszok bázisként használnák, s ennek érdekében legalább 36 repülőteret irányoztak elő ilyen célra ebben a régióban, s mindegyiket felszerelik földalatti üzemanyag tartályokkal és alkatrész raktárakkal. Az újság arról is tudósít, hogy a Königrätz környékén megtartott légi hadgyakorlaton először jelentek meg az orosz üzemekben gyártott bombázók.³⁹ A csehszlovák-szovjet katonai együttműködésről szóló dokumentum végén pedig egy térképmellékletet találunk, ahol be vannak jelölve azok a repülőterek, ahol szovjet mérnökök, repülőtisztek időleges vagy állandó jelenléte megállapítható.⁴⁰ Így megtaláljuk Königrätz, Brünn, Olmütz, Pöstyén, Nyitra, Pozsony katonai repülőtereit, amelyek épületekkel is el vannak látva. Huszt, Munkács, Eperjes, Poprád, Trencsén épületek nélküli repülőterként van jelölve. Liberec és Teresienstadt pedig civil repülőterként, ahol azonban épületek is találhatóak.

A fentiek erőteljes szovjet jelenléte tükrözik Csehszlovákiában. Ennyi adat és forrás alapján azonban még nem lehet egyértelműen azt mondani, hogy Moszkva fenyegetést jelentett Közép-Európára vagy a kontinens egészére abban az értelemben, hogy a Vörös Hadsereg veszélyezteti a térséget. Egy hatásos és meghatározott célú propagandának azonban már a fenti adatok is biztos alapként szolgáltak. François-Poncet szerint Berlin számára annak hangoztatása, hogy a csehek a bolsevizmus szálláscsinálói Közép-Európába, azt a célt szolgálta, hogy elfordítsa Prágától Jugoszláviát és Romániát.⁴¹ Jelentésében azonban azt is leírja, hogy Neurath a Berlin és Prága közti megbékélés egyik feltételként a csehszlovák-orosz szerződés felmondását jelölte meg. S ezzel nem csak Csehszlovákia elszigetelését akarta elérni, hanem megakadályozni a szovjet előrenyomulást. François-Poncet egy évvel korábbi jelentéséből ugyanis tudjuk, hogy a Harmadik Birodalom nagy figyelmet szentelt az orosz-csehszlovák és az orosz-román kapcsolatoknak, mert Moszkva nyugati irányú előretörésének tekintette, s ezt veszélyesnek ítélte a maga számára.⁴² Az előbbieket Berlin a Fekete-tenger szorosaisával és Törökországgal összefüggésben vizsgálta és igen csalódott volt amiatt, hogy minden erőfeszítése ellenére sem sikerült Ankarát elszakítania Moszkvától. A játszmát azonban a német vezetés nem tekintette lefutottnak.

³⁸ SHAT 7N3006 Compte-rendu du Lieutenant-Colonel Gauché, chef du 2ème Bureau de l'État-Major de l'Armée à la suite de liaison effectuée par le Colonel Pelczynski, chef du 2ème Bureau du Grand État-Major Polonais. 26 mai 1936.

³⁹ SHAT 7N3131 d/3. Renseignements.

⁴⁰ SHAT 7N3107 c/14. d/1. 1938. július 27.

⁴¹ MAE Europe 1918-1940. Tchécoslovaquie vol. 114. N° 1356. ff. 113-119. Berlin, 26 août 1937.

⁴² MAE Europe 1918-1940. Allemagne vol. 717. N° 1333. ff. 117-124. François-Poncet Delbosnak. Berlin, 27 août 1936.

Ugyancsak elégedetlen volt a Montreux-i konferencia⁴³ miatt, ahol Berlin szerint London túlzott engedékenységet mutatott Moszkvával szemben.

Ami a François-Poncet által jelzett szovjet előrenyomulást illeti, Jacques Rupnik megjegyzi: „bizonyos jelek azt sugallják, hogy Moszkva számára egy esetleges szovjet beavatkozás Csehszlovákiában az ország szovjetizálásának eszközeként jelent meg”.⁴⁴ A szerző Ivan Pfaff német levéltárakban végzett munkája alapján hivatkozik Vorosilov felvetésére, amely szerint Moszkva egy dunai szovjet köztársaságot hozna létre válaszul a csehszlovákiai német agresszióra. Rupnik szerint ezt látszik igazolni a Komintern vezetőjének, Dimitrovnak a prágai jelenléte az egész müncheni válság alatt (1938. szeptember 14-október 4). Idézi még a párizsi német nagykövet jelentését, aki szerint Dimitrov a háború kirobbanása utáni káoszt akarta kihasználni a Komintern forradalmi programjának megvalósítására, s Dimitrov ilyen irányú prágai tevékenységét a csehszlovák belügyminisztérium 1938. október 7-i jelentése is megerősítette.⁴⁵ Beneš lemondásának egyik indokaként is megjelölte azt, hogy amennyiben Prága csak a Szovjetunió segítségével megy háborúba, akkor Csehszlovákiát az egész világ a bolsevizmus bástyájának tekinti Közép-Európában. A Szovjetunió azonban egyedül nem vállalkozott a segítségnyújtásra. Sztálin Alekszandrovszkij prágai nagykövet útján szeptember 21-én azt javasolta Beneš-nek, hogy forduljon a Népszövetséghez, s már többségi döntés esetén is Moszkva a segítség mellett dönt. Majd azt üzenté, hogy a Genfhez benyújtott panasz is elegendő a Szovjetunió számára. Beneš ezt nem fogadta el, s igaza volt, mert szeptember 21 után Alekszandrovszkij találkozott Gottwalddal, akinek nyíltan megmondta, hogy a Szovjetunió egyedül nem kötelezi el magát Csehszlovákia oldalán.⁴⁶ Arra nincs dokumentumunk, hogy a francia és az angol magatartást Csehszlovákiával szemben az un. szovjet veszély befolyásolta volna. Igaz, Rupnik utal arra, hogy az ettől való félelem „csak gyorsíthatta a német-nyugat koalíció formálódását Oroszország ellen és szükségszerűen Csehszlovákia kárára”.⁴⁷ Ez a megjegyzés azonban nincs dokumentálva. Ennek ellenére a kor vezető politikusainál kitapintható a szovjetfóbia. Georges Bonnet az 1933 előtti periódussal kapcsolatban azt írja, hogy Sztálin nem akart háborút, nem is volt rá szüksége, mert a kom-

⁴³ A konferenciát 1936. június 22 és július 26 között tartották, azon kilenc állam részvételével, amely az 1922-1923-as Lausanne-i tárgyalásokon is részt vett. Montreux-ben török javaslatra elfogadták a Dardanellák remilitarizálását, azaz a törökök fegyveres erőket tarthattak és erődítményeket építhettek a szorosok övezetében, s a szorosok felügyeletét Törökország kapta meg. Az egyezmény biztosította valamennyi kereskedelmi hajó áthaladását a szorosokon. Jogot kaptak az átkelésre a fekete-tengeri hatalmak hadihajói is. A nem fekete-tengeri hatalmak viszont csak könnyű hadihajókkal hajózhattak be a Fekete-tengerre, s maximum 21 napig tartózkodhattak ott. Az egyezmény a Szovjetunió számára azt jelentette, hogy hadihajóival békeidőben is kijutott a Földközi-tengerre.

⁴⁴ RUPNIK, Jacques: *Le Parti Communiste en Tchécoslovaquie face à la crise de Munich*, Revue des études slaves, Munich 1938. *Mythes et réalités*. Tome 52. Paris 1979. 200.

⁴⁵ Uo. 200.

⁴⁶ RUPNIK: 195. ÁDÁM (1981): 233. ÁDÁM Magda: *Edvard Beneš IN: Arcképek kettős tükrökben*, ÁDÁM Magda és Josef HANZAL tanulmánya, Nap Kiadó, Dunaszerdahely 1996. 148-149.

⁴⁷ RUPNIK: 200.

munista propaganda, a sztrájkok segítségével, a közszellem megmérgezésével s egy aktív és titkos hálózattal, amelyik Moszkvától kapta a direktíváit, a népetket előbb vagy utóbb szovjet uralom alá helyezi. Hitler hatalomra jutásával azonban megváltozott a helyzet, mert a diktátor nem titkolta, hogy kelet felé akar terjeszkedni. Sztálin ezért a háborút elkerülhetetlennek tartotta, de diplomáciájával és propagandájával azt akarta elérni, hogy ez a háború Németország és a nyugati demokráciák között robbanjon ki. Schweissguth tábornokot -1936 szeptemberében Léon Blum küldte el egy szovjet hadgyakorlatra - idézi azzal kapcsolatban, hogy Moszkva hogyan képzelte el ezt a konfliktust. Az egyik variáció azzal számolt, hogy Németország megtámadja a Szovjetuniót, s ebben az esetben Franciaországot a maga oldalán akarta tudni. Moszkva azonban jobban szerette volna azt, hogy a vihar Franciaországra zúduljon, s egy idő óta a tábornok szerint ezt a kártyát játsszák ki. Ebben az esetben ugyanis a szovjet erők ki-maradnának a konfliktusból, s a harcoktól kimerült Európával szemben a Szovjetunió eljátszhatja a döntőbíró szerepét, ahogy ezt Amerika tette 1918-ban.⁴⁸ Bonnet-ra azért is hivatkoztunk, mert az általunk bemutatott dokumentumok is inkább ilyen értelemben, azaz közvetett módon jelzik a szovjet veszélyt.

Már jeleztük, hogy az 1935-ös francia-szovjet egyezménynek nem volt katonai záradéka, ennek ellenére Párizs potenciális partnernek tekintette Moszkvát egy német – francia háború esetén. A francia vezérkar ezért figyelemmel kísérte a Vörös Hadsereg fejlődését. Egyértelműen megállapítják a jelentések a fejlődést, ennek ellenére úgy vélik, hogy Moszkva egyedül nem jelent veszélyt Közép-Európára. Moszkva azonban jelen volt Csehszlovákiában, s erősítette jelenlétét az ország stratégiai szerepe miatt. Ennek megértéséhez Moravec ezredes könyvére hivatkozunk.⁴⁹ A szerző azt hangsúlyozza, hogy a németek fő célja a Hamburg – Baszra vonal ellenőrzése, amelyen Csehszlovákia jelentős helyet foglal el. Az ország megszerzésével ugyanis Berlin lehetőséget kap arra, hogy Olaszország, a Balkán, Lengyelország és a Szovjetunió felé terjeszkedjen. S ha ez a megállapítás igaz Németországra, akkor igaz a Szovjetunióra is. Moszkva Prágából befolyása alá vonhatja egész Közép-Európát és fenyegetést jelenthet a Nyugat számára is. Az 1938-as csehszlovák válság pedig éppen ezt a stratégiai szempontból kivételes lehetőséget kínálta Moszkvának. A nyugat számára ez pedig azt a fejtörést okozta, hogy amennyiben vállalkoznak egy háborúra Csehszlovákiáért, akkor meg kell győzniük Bukarestet és Varsót, hogy engedjék át a Vörös Hadsereget Prága megsegítésére. Ezzel pedig Moszkvát ahhoz a stratégiai pozícióhoz juttatják, amelyet a második világháború eredményeként szerzett meg a térségben.

⁴⁸ BONNET: 164-167.

⁴⁹ MORAVEC Emmanuel, *La valeur stratégique de la Tchécoslovaquie pour l'Europe occidentale*, Prague 1938.